

SVATOPLUK ČECH

Pro rozvoj národního života měla Čechova tvorba (básnická i prozaická) několikerý význam. Byla výrazem idealizujícího optimismu národního hnutí, obrážela však i jeho kritický stav a rozpory společnosti, v níž se stále významnější silou stává proletariát. Spjat s ideami a s kulturou tehdejší společnosti tuší básník sociální otřesy, které ji změní, hrozí se jich a přece je vítá. Pro tyto stránky svého díla byl Svatopluk Čech vděčně přijímán i dělnickou třídou.

K mnohoznačnosti působení jeho tvorby přispívala také forma básnického projevu: výmluvného a patetického, přitom však významově neurčitého. Přílišná všeobecnost a mlhavost ohrožuje stejně básníkův výraz jako sám jeho pohled na svět. Přesto aktuálnost většiny jeho prací, jimiž pohotově reagoval na palčivé národní a sociální problémy, i schopnost vyjádřit básnický jejich naléhavost zaručila Čechovu dílu pevné místo v našem kulturním dědictví.

Život a kořeny tvorby

Základní podněty dalo tvorbě Čechově už prostředí rodinné. Čechův otec, který pocházel ze starého selského rodu a působil jako hospodářský úředník, byl vášnivým vyznavačem ideí českého národního obrození. Byl nadšeným ctitelem pěvce Slávy dcery Jana Kollára, aktivně se účastnil hnutí r. 1848, s vřelým zájmem pak sledoval nové obrození českého života v době konstitučních reforem let šedesátých. Vlastenecké a slovanské akcenty v tvorbě Čechově jsou pravidelně provázeny vroucí vzpomínkou na otce. Existenční zajištění jejich rodiny nebylo příliš pevné. Otec byl často nucen měnit místo a s ním putoval z kraje do kraje i jeho synek. Dětská léta Svatopluka Čecha, který se narodil 21. února 1846 v Ostředku u Benešova, zanesla jej do několika různých venkovských míst; stále však jej obklopovala táž klidně půvabná krajina středních Čech. Do tohoto reálného, strážli-

vého prostředí Čechova dětství pronikaly pak romantické prvky z četby, která silně vzrušovala snivého mladíka.

Na samém počátku svého tvůrčího rozvoje prožíval Čech na studiích v Praze nálady obrozujícího se národního života let šedesátých. Sblížil se s řadou stejně smýšlejících spolužáků a spolu s nimi se dal strhnout literaturou, která se tehdy stávala jednou z účinných zbraní.

První svou báseň vydal Čech sice již r. 1864 (*Vánoční sen*) a několik dalších v letech následujících, ale jeho skutečný vstup do literatury je datován rokem 1868, který přinášel vzepětí českého hnutí tohoto období. Poezie skupiny mladých básníků, kteří vydali toho roku almanach *Ruch*, vyrůstala z ovzduší lidových táborů, manifestujících proti vídeňské vládě za česká práva národní i sociální. Další rozhodující podnět pro Čechovu tvorbu přišel z ciziny. Byly to boje Komuny roku 1871. Svatopluk Čech tehdy působil krátce v redakci politického deníku *Pokrok* a obrázkového *Světlozoru*, dvou listů, které podrobně referovaly o bouřlivých událostech, vzrušujících celou Evropu. Mladý básník dobře cítil, jak děje, dramaticky se rozvíjející na dlažbě Paříže, úzce souvisejí s osudy celé Evropy, jak problematika, jejíž naléhavost dosvědčoval velký sociální otřes ve Francii, rozhodujícím způsobem zasáhne do rozvoje i českého národa.

Obrozenské myšlenky, oživení českého národního hnutí druhé poloviny století a přízrak blížící se revoluce sociální, to jsou tři základní složky, z nichž vyrůstá Čechovo dílo.

Osobní život básníkův probíhal celkem klidně, bez velkých vzruchů. Jen malé stopy v motivech některých Čechových povídek zanechalo jeho přechodné zaměstnání v advokátní kanceláři, které ostatně brzy opustil, aby se cele věnoval literatuře. V jeho životě i díle důležitým předělem je ještě rok 1879, kdy se SERVÁCEM HELLEREM založil vlastní beletristický časopis *Květy* a v souvislosti s tím definitivně opustil advokátní praxi.

Kromě několikaletého pobytu v Obríství žil Čech celý život v Praze. Své dojmy obohatil několika cestami, z nichž nejsilnější stopy v jeho díle zanechala výprava na Krym, Kavkaz a do Cařihradu (1874), výlet do Chorvatska, kde byl dočasně zaměstnán jeho otec (1875), a konečně putování po stopách královny Dagmar v Dánsku (1882).

Daleko bohatší náplň jeho životu poskytly události veřejného dění, jichž se sice přímo aktivně neúčastnil, ale živě na ně reagoval svým dílem.

Prvotiny a rané eposy — Básník „bouře“

Prvotiny Svatopluka Čecha v almanachu *Ruch* z r. 1868 a v Almanachu českého studentstva z roku následujícího jsou pod vlivem poezie májovců

a byronské romantiky. Avšak již v nich se hlásí ke slovu výrazná básnická osobnost, jejíž umělecké cítění vyrůstá samostatně z nových, rychle se měnících společenských poměrů.

Vládnoucími vrstvami neustále zrazované národní hnutí se dostává do víru nejrůznějších ideových proudů, vyvolaných počínajícím rozpadem právě ustaveného myšlenkového a kulturního světa buržoazie. Pokroková literatura posledních let 19. století je přitahována dělnickým hnutím, i když je chápe jen zčásti a po svém. Projeví se to především v kritičnosti, s jakou je schopna posuzovat společenské protiklady, s jakou si uvědomuje rozpor mezi svými představami o svobodě a praxí buržoazní společnosti. Je však také zmatena, snaží se uhájit ideály, ze kterých vyrůstala, nejen proti sobectví vládnoucí společnosti, ale i proti zdánlivé nelidskosti, se kterou tyto ideály boří živelně se rozvíjející sociální revoluce. Neujasněná představa o poměru mezi národně osvobozenkým bojem a sociální revolucí byla zvlášť příznačná pro české poměry; tato neujasněnost obráží se také v díle Svatopluka Čecha.

Do ruchovského vlastenectví Čechových počátků mísí se záhy nové, znepokojivě neurčité pocity, které básník vyjadřuje spíše vzrušeným tónem svého projevu než výraznou myšlenkou. Ještě báseň *Chaloupka* v almanachu *Ruch* (1868) navazuje zřetelně na mladého NERUDU a HÁLKA. Úsporným výrazem, blízkým lidové poezii, a sevřenou, pointovanou myšlenkou je vyjadřován rozpor mezi idylickým vnějším zdáním a skutečným životem v tiché venkovské chaloupce. Ale již druhá báseň zastupující Čechovu poezii v almanachu *Ruch*, *Husita na Baltu*, ukazuje jinam. Téma husitství, připomínající národu jeho někdejší sílu, je ovšem pro ruchovskou poezii typické. Ale jeho básnické pojetí je u Čecha zvláštní. Pozornost v něm upoutává syté, barvitě a zvukově působivé líčení. Není samoúčelné. Slouží k vyjádření vzrušeného dění, ať už v obraze rachotících, uhánějících husitských vozů nebo v obraze moře, valícího se k nohám mrtvého husity, který opřen o stěnu skalního útesu zjevuje se jako přízrak plujícím lodím.

Romantické zabarvení Čechovy počáteční poezie je ještě nápadnější v dalším větším příspěvku publikovaném v Almanachu českého studentstva (1869), v „mořské fantazii“ *Bouře*. V ní se naplno rozpoutá básníkova fantazie. Líčí loď, která ztroskotá v bouři. V líčení rozbouřených živelů i vztahů mezi lidmi na lodi propadající zkáze objevují se už charakteristické motivy celé příští Čechovy tvorby.

V Čechových raných básních objevují se tyto představy zatím ve snově neurčité a ideově nevyhraněné podobě (např. v básni *Snově*, alm. Máj 1872 nebo v básni *Anděl*, 1874). Vyjadřují básníkovu snahu obsáhnout další okruhy skutečnosti, přesahující zúžené pojetí národní literatury, a vyrovnat se umělecky se znepokojivými problémy celého lidstva.

První velkou epickou básní Čechovou jsou jeho *Adamité* (Lumír 1873), kteří zároveň začínají jednu typickou řadu děl. Je to poéma filosofická, navazující na starší, dočasně přerušenu vývojovou linii, již ve čtyřicátých letech u nás zahájil V. B. NEBESKÝ a J. E. VOCEL. Historické prostředí je tu jen kulisou, v níž se odehrává zápas ideí a filosofických názorů nové doby. Vlastně jen táborský kněz tu reprezentuje středověkou teologii, kdežto sektářští blouznivci jsou naplněni aktuálními myšlenkami devatenáctého století. Adamitská sekta odvrhne dosavadní náboženství i společenské zákony a žije ve shodě se zmateným, anarchickým a sebezbožňujícím učením svého vůdce Mojžíše. Jen dva příslušníci sekty se jím neřídí. Henoč, který dochází svým materialistickým skepticismem až k úplné negaci všeho, a Adam, který překonává svou nevíru idealizující filosofií. Spor idejí, v němž se autor kloní k Adamovi, ale také básnická líčení hromadných scén i jednotlivých výrazných detailů vyplňují obraz života adamitské sekty až ke konečné katastrofě, k její úplné porážce Žižkovým vojskem. Čech rozvíjí v tomto eposu opět hlavní téma své rané tvorby: téma rozpoutaných žvlů přírodních i lidských, které jsou výrazem napětí a neklidu doby. Adamité jsou dramatem poražené revoluce, která se rozbíjí o vnitřní nejednotu.

Epos o adamitech vyšel s dalšími prvotinami v knize *Básně*, kterou Čech debutoval r. 1874. K další básnické knize, veršované novele *Čerkes* (Lumír 1875), načerpal podněty na své cestě po Kavkaze a z četby Puškina a Lermontova. Pesimisticky laděná báseň líčí marnou lásku kozákovu k české dívce a stejně bezútešný osud mstitele potlačených Čerkesů.

V Čechově tvorbě se prohlubuje rozpor mezi básníkovou spontánní oslavou očištné společenské bouře a mezi jejím záporným filosofickým a etickým hodnocením, které se nyní naplno ozývá z diskusních sporů Čechových hrdinů. Děje se tak zejména v aktuální epicko-dramatické poémě, nazvané *Evropa* (Lumír 1878), která je komponována podobně jako epos o Adamitech. Líčí loď odvážející do vyhnanství poražené revolucionáře, v nichž soudobý čtenář snadno poznal pařížské komunardy. Básník se soucitem a sympatiemi, i když ne s plným pochopením, líčí různé typy vyhnanců a buřičů, v dramatických dialozích konfrontuje jejich názory na revoluci a dává pak dojít k nové vzpouře, v níž se revolucionáři zmocní lodi; vzájemně se však znesváří a loď i se všemi pasažéry je vyhozena do povětří. Tento konec je ponorou věštbou budoucnosti světadílu, jehož jméno alegorická loď nese, vyjadřuje však zároveň básníkovu nevíru v možnost úspěchu živelné revoluce. Mezi revolucionáři Čech výrazně líčí dva rozdílné typy: Rolanda, jdoucího s fanatickou tvrdostí a důsledností k revolučnímu cíli přes všechny překážky i bez ohledu na lidské city, a Gastona, jehož revoluční vášeň se zastavuje před člověkem a jeho utrpením. I když ani Roland není pro Čecha postavou jednoznačně negativní (naopak, jeho ústy pronáší autor smělou obžalobu

sociálního útlaku), jeho vlastní smýšlení odpovídá nejvíce humanismu Gastonovu. Čech staví důsledného představitele revoluce do nesmiřitelného protikladu k důslednému zastánci humanismu. Autor Evropy se však přesto dovede vžít i do postoje psanců, jimž je vzpoura jedinou nadějí:

Nás darmo hroužíš do vln nedohledných,
kolesa budoucnosti stavíš běh;
vítězně vrátí se duch psanců bědných,
jichž těla vyplila jsi v dálný břeh!

Patetickou kresbou vášní, citových zvrátů a dramatických situací, stejně jako kontrastním rozvržením světla a stínu pomáhajícím básníkovi zvýraznit i alegorický smysl některých postav, pokračuje tak Evropa v tradici veršované povídky, která poznamenává i celou další epickou tvorbu Čechovu.

Pěvec nenaplněných národních ideálů — Epika

V pozadí Čechovy rané poezie prostoupené problémy všelidskými nalezneme vždy básníka nenaplněných ideálů národních. Na konci sedmdesátých let a v první polovině let osmdesátých se stává hlavní náplní jeho poezie myšlenka posilovat jednotu národa a celého Slovanstva. K tomu přispěla i polemika, vedená v té době o tzv. „světový“ a „národní“ směr v literatuře; Čech se jí sice sám přímo neúčastnil, ale prakticky počal uskutečňovat koncepci literatury, jak ji formulovala Eliška Krásnohorská a v souladu s ní ruský západnický kritik a literární historik A. N. Pypin. Povzbudivě zapůsobilo tehdy opět slovanství, které ruským zásahem do osvobozeneckých bojů balkánských Slovanů zdálo se otvírat i českému národu do budoucnosti jasnější perspektivy.

Ve vlastním časopise Květy, který od konce sedmdesátých let přináší nejvýznamnější ukázky jeho tvorby, pokouší se básník vytvořit typ reprezentativní epiky s národní tematikou historickou i současnou. Pojetí reprezentativního národního umění posilovalo autorovy idealizující tendence a nemálo oslabovalo poznávací složku jeho děl. Zavádělo jej i v oblasti formální. Falešný názor o potřebě okázalého „vyššího“ stylu, který Čech přijal, vedl k výrazové konvenčnosti a k estetickému eklekticismu. Formální mistrovství takto dosahované nebylo jeho tvorbě na prospěch; zatlačovalo do pozadí konkrétnost a bezprostřednost básníkovu prožitku, jež ovšem nemohlo nahradit. Období velké idealizující epiky, vnějškově velmi bohaté, stává se zároveň brzdou jeho dalšího vývoje.

Nejrozsáhlejší oblastí Čechovy epiky jsou básně historické. Jako celá jeho generace, používal i Čech epiky především k tomu, aby oživováním slavné

minulosti povzbuzoval současný národně osvobozený boj a promítal do historických obrazů myšlenky a problémy své doby. V souhlasu s názory a náladami celého tehdejšího českého hnutí mají pro něho největší význam motivy husitské a tragédie bělohorská, vedle nich pak děje vyhubených Pobaltských Slovanů. Historické látky zpracovává Čech různými formami. Najdeme u něho příklady mistrně zvládnuté pointované romance, jak byla vypěstěna obdoby obrozenským (*Na Bezdězi*, Jarý věk 1883; *Geronův smích*, Květy 1888), dále formu poněkud obsáhlejší, kterou bychom mohli nazvat historickým zpěvem nebo rapsódií; sem vedle *Husity na Baltu*, uvádějícího Čechovu historickou epiku, patří především báseň *Žižka* (Květy 1879), která patetickým řečnickým projevem Rokycanovým v době prudkých vnitropolitických bojů nabádala k národní svornosti.

Formu historické povídky ve verších mají dvě nejrozsáhlejší epické básně Čechovy. První z nich, *Václav z Michalovic* (Květy 1880), používá volně látkového schématu Mickiewiczova Konráda Wallenroda. V titulním hrdinovi je tu vylíčen přerod syna popraveného českého rebela. Svěho otce nepoznal a od dětství byl vychováván jezuity v naprosté neznalosti tradic a osudů svého rodu a vlasti; teprve setkání se starým sluhou rodiny jej poučí o tragédii otcově, o neštěstí vlasti a o smyslu jezuitského působení na českého ducha, jemuž i sám podlehl. Jeho vzpoura, vrcholící plamennou promluvou k lidu s ochozu chrámu sv. Salvátora, je bezvýchodná; je podána spíše jako snová vidina než jako reálný obraz. Téma tohoto rozsáhlého eposu, i když nesporně působilo svou chmurnou připomínkou národní minulosti i patetickou oslavou čestnosti a odvahy, se kterou se Václav postavil proti temné moci církve, bylo pojato příliš úzce, než aby se mohlo stát výrazem živých problémů doby a nabýt typičtějšího smyslu.

Na rozdíl od dramatičnosti, která přes značnou již přetíženost výrazu charakterizuje Václava z Michalovic, epos *Dagmar* (Květy 1883—1884), líčící osudy české Přemyslovny na dánském trůně, má převážně nevzrušený, místy silně popisný ráz. Hlavní děj je propleten malebnými scénami přírodními i bitevními, romaneskními ději ze života rytířského středověku i dobrodružnými epizodami. V titulní hrdince oslavuje básník lidumilný soucit; královniny sympatie k chudému a porobenému lidu i její pasivní humanismus, se kterým se vydává napospas svým nepřátelům, jsou idealizovány. Jednostranně idealizující je i autorovo líčení posledních bojů Pobaltských Slovanů proti Dánům.

Umělecky nevyváženým pokusem zůstalo i pozdní nedokončené historické dílo Čechovo s tematikou husitskou, torzo veršovaného dramatu *Roháč na Sioně* (Květy 1898—1899). V něm chtěl básník zřejmě podat příklad neochvějně věrnosti myšlenky a národu, tedy historický protějšek ke svému Lešetínskému kováři a zároveň protiklad k typu Matěje Broučka.

V Čechově historické epice ukazují se důsledky jednostranně chápané národní tendence i následky dekorativního pojetí umělecké formy. Činorodý demokratismus, který byl schopen nést a rozvíjet pravdivé životní obsahy a pojil se u Čecha od počátku s vnímavostí pro aktuální otázky sociální, je zatlačován vnějšíkovou oslavou národa, a drama lidského osudu, které by mělo zobecňující národní i obecně společenský dosah, takřka mizí uprostřed ozdobných kulis.

Sklon k povrchní idealizaci převažuje i v dalším filosofujícím a rétorickém eposu *Slavie* (Květy 1882). Básníkovi vyvstává otázka, jak uskutečnit společenský pokrok: slovem — či kovem. Řešení poskytla mu zdánlivě jedna z tezí ruských slavjanofilů, založená ovšem na naprostém nepochopení hybných sil společenského vývoje; podle ní rozvíjením principů lidového komunismu staroslovanské občiny je možno dojít nenásilnou cestou k spravedlivému sociálnímu řádu bez revoluce. Slované jako uskutečnitelé sociální spravedlnosti a zároveň jako zachránci Evropy před hrůzami revoluční živelnosti, v níž utonula alegorická loď Čechova eposu Evropa, to byla představa, která kollárovisky naladěnému básníkovi tanula na mysli, když psal tuto svou druhou filosofickou poému, tvořící protějšek k Evropě. Je to opět alegorická loď, na níž básník shromáždil tentokrát příslušníky různých národů slovanských a pokusil se obrazně vyřešit rozpory, které Slované dělí mezi sebou, i ty, které do jejich středu vnášejí nové otřesy sociální. Hlavními postavami tu jsou dva bratři Rusové — Ivan, ušlechtilý slavjanofil, a „nihilista“ Vladimír, dále pak starý polský hrabě se svou dcerou, jejíž lásce k Rusovi Ivanovi překáží dávný rozpor rusko-polský. Smířlivým korektivem je poměrně nevýrazně kreslená postava Čecha. Milostným příběhem mezi Rusem a Polkou chce řešit celou problematiku, ovšem na úkor přesvědčivosti i historické pravdy. Slované na lodi se sjednotí proti vzpouře lodníků, jejich vůdcem se stává Ivan, který se tak smířuje s Polákem a získává ruku jeho dcery; i ostatní spory umlknou a všeobecnému sbatření podlehne i „nihilista“ Vladimír. Motiv rudého praporu v závěru skladby naznačuje, že báseň neměla být zahrocena kontrarevolučně, jak by mohlo vyplývat z některých alegoricky chápaných složek děje (např. potlačena vzpoura lodníků). Básníkovi stejně jako jeho soudobému čtenáři tu dostačovalo, že Slované se smířili a Slavie — na rozdíl od Evropy — dojela do přístavu.

K obrazům minulosti se druží Čechovy epické básně ze života současného. V celkovém pojetí není mezi touto dvojí oblastí předěl tak výrazný. Do historických dějů Čech ahistoricky vkládá ideový obsah novodobý (např. kollároviské slovanství královny Dagmary), na druhé straně pak své příběhy současné, i když v zásadě zůstává na půdě reality, skládá v romantické nebo heroické děje (Lešetínský kovář). Jako ve všech dílech Čechových i zde mnohé postavy a motivy mají význam symbolický.

A přece mají epické básně s náměty ze současnosti, i když jen některé, ve vývoji Čechovy tvorby význam zásadní. Přinášejí reálnější vidění života, lidových postav i básníkovy ústředního tématu — společenské bouře. Největší význam z Čechových epických obrazů současného života mají dvě díla: cyklus vyprávění *Ve stínu lípy* a veršovaná povídka *Lešetínský kovář*. Vedle uklidňující, harmonické idyly patriarchálního života staré vesnice, v níž smírně vyznívají i tragické životní příběhy, je postavena idyla, která se mění v otřesné drama.

Cyklus *Ve stínu lípy* (Květy 1879) je vlastně sbírkou veršovaných novel spojených rámcovým obrazem vesničanů, odpočívajících a hovořících pod starou lípou. Strídají se různé typy vypravěčů i vyprávění, z nichž každé má svůj zvláštní styl a navazuje na různé tradiční tvary epické poezie (např. epos hrdínsko-komický ve vyprávění krejčíkově a vysloužilcově). Projevuje se v nich opět básníkův soucit s chudými a trpícími, zalehne do nich ohlas sociálních problémů (např. zámořské emigrace), avšak pronikavějšímu osvětlení sociálních rozporů tehdejší vesnice se básník vyhýbá, protože by tím byla narušena koncepce celku. Cyklus *Ve stínu lípy* žije podnes jako básnická oslava českého kraje i hlubokých citových vztahů, jimiž prostý člověk lne k rodné zemi.

Čech však bystře postihoval i změny, kterými český venkov procházel v éře rozpínajícího se kapitalismu. V plné ostrosti se odrážejí třídní rozpory vesnice, do níž prostřednictvím průmyslového podniku proniká kapitalismus, v *Lešetínském kováři* (1883 konfiskováno; 1899). Přesto, že důraz je položen na motiv národně obranný — kovář hájí svou půdu proti cizímu pánu —, báseň vyznívá i silným akordem sociálním, pováznášejším se i nad národnostní rozdíly. Básník výslovně líčí ve výbuchu revolty továrního dělnictva „vášeň ztýraného lidu, — / lidu s otčinou a řečí různou, / spjatého běd stejných páskou hrůznou“. Poznovu, tentokrát již s větší životní konkrétností, líčí básník strhující obraz sociální bouře. Vypuká náhle, živelně, v napjatém okamžiku, kdy kovář stojí proti těm, kdo mu chtějí vzít jeho kovárnu. Jeho přátelé, mezi nimi dělník Prokop, stojí na jeho straně; dochází k lidové vzpouře, továrna je zničena, její majitel zabit. Lešetínský kovář není ovšem sám dělník a jeho boj o kovárnu odehrává se zdánlivě stranou lidové revolty. A přece ho s dělníky spojuje přesvědčení, že je třeba postavit se násilí se zbraní v ruce. Tak nabývala tato postava obecnějšího smyslu, než jí dává její vlastní příběh, obrana drobného českého řemeslníka proti rozpínavé moci cizího kapitálu. Stává se symbolem národního i sociálního boje. Hlavní děj líčící dramatickými, převážně dialogizovanými scénami kovářův boj a jeho tragické zakončení, je provázen milostným příběhem mladého tovaryše a kovářovy dcery, vyprávěným ve formě lyrických písní, z nichž některé byly zhudebněny a zlidověly. Šťastné zakončení tohoto vedlejšího příběhu dovoluje autorovi, ovšemže za cenu idealizace, uzavřít celek jasným pohledem do budoucnosti.

Vesnickému životu věnoval Čech ještě několik větších epických básní. Bez významu obou předchozích skladeb je veršovaná povídka *Zpěvník Jana Buriana* (Květy 1887). Pro poznání básníkovy mládeže je zajímavý *Václav Živsa* (Květy 1889—1891), zachycující život probudilých českých rolníků v rámci národních bojů let sedmdesátých; děj básně a její hlavní postavy jsou volně komponovány na základě vzpomínek na rodinné prostředí a mladá léta. Báseň je psána formou časoměrných hexametru. Čech vysvětluje tuto nezvyklou formu, jež v jeho době již působila jako anachronismus, aktem piety k památce otce a jeho milovaného básníka Jana Kollára. K pravdivějšímu poznání třídních protikladů se dostává v pozdní epické básni *Snih* (Květy 1894), kde do vzpomínek na vánoční idylu zasazuje spor studentů o palčivé otázky sociální.

Čechovi se sice na čas podařilo vdechnout upadajícímu eposu novou sílu a dát mu schopnost silného působení v českém životě, epikem v pravém slova smyslu však nebyl. V jeho díle rozbíjejí často pevný epický tvar složky subjektivní. Nejvlastnější formou Čechovou je epos nebo poéma, kombinující svérázné partie výpravné s vložkami lyrickými a s dramatickými scénami. Toto míšení žánrů právě v eposu je dědictvím romantiky, kde se hojně vyskytuje v poezii Byronově i četných jeho následovníků. U Čecha ovšem dostává nový smysl: zdůrazňování alegorických, dramatických nebo rétorických složek vyplývá z potřeby vyrovnat se se znepokojivými otázkami doby, kdy se národní zápas dostává do souvislosti se sociálním osvobozením lidstva, s otázkami, které si autor sám teprve ujasňoval.

Kritik společnosti své doby

Uprostřed osmdesátých let, kdy se v české společnosti jasně projevují důsledky rostoucí sociální diferenciacce, stupňují se v Čechově tvorbě kritické prvky. Básník si uvědomuje sobectví vládnoucích kruhů, jejich nezáměr na vyřešení národních potřeb. Jeho kritický postoj postupně sílí, naráží i na třídní protiklady měšťácké společnosti.

Počíná tehdy psát satiry, jejichž ráz se stále zaostřuje a konkretizuje. Jeho satirická tvorba konečně vrcholí vytvořením dobově i místně výrazně specifikovaného typu pražského měšťáka, plně ztělesňujícího všechny ony rysy části tehdejší české společnosti, proti nimž Čech neustále bojoval. Matěj Brouček je tu přímým protikladem husity na Baltu, Václava z Michalovic i Lešetínského kováře.

V řadě veršovaných děl satiricko-alegorických, vzniklých v rychlém časovém sledu v necelém desetiletí let osmdesátých, navazuje Čech na dlouhou a rozmanitou tradici zvláštního žánru, který se široce rozvinul v evropských literaturách zvláště v 18. století. Vystupuje v nich živel pohádkově-fantastický, který tvoří malebnou kulisu satirickým šlehům, často však se stává samoučelným. Racionalisticky pojímaná fantastika měla pro Čecha zvláštní význam. Dětská četba zanechala v jeho mysli hlubokou a trvalou stopu. Motivy z různých oblastí pohádkového a legendárního světa tvoří pestrobarevný rámec jeho satir, ať již je to postava čertíka z lidových pověstí (*Šotek*, *Květy* 1886), legendární motiv klíčů sv. Petra (*Petrklíče*, *Lumír* 1883), polidštěný opičák ze zvířecí báje orientální (*Hanuman*, 1884), nebo fantastický pták ruských bylin (*Kratochvilná historie o ptáku Velikánu Velikánoviči*, 1890); patří sem ostatně i utopistický rámec broučkůd.

Do této fantastické scenérie zasazuje pak Čech své satirické obrazy současného života. Jeho časové narážky, i když se dotýkají některých ožehavých otázek doby, mají ovšem spíše jenom ráz úsměvného humoru. Hravým způsobem Čech paroduje některé směry soudobého umění, líčí život v kláštorech a zneužívání víry pro zisťné účely, baví se rozverným zobrazením sporů o domněle staročeské památky, podává humorný epilog k boji o kosmopolitní a národní směr v literatuře, vyrovnává se s nezdravými zjevy našeho slovanství. Z toho tónu vybočuje ostře satiricky zahrocená alegorie *Pravda* (*Květy* 1885), která pranýřuje různé projevy pokrytectví soudobé měšťácké společnosti. V rouše středověké alegorie podává Čech obraz svého století. Vnější příběh je prostý. Básník přivolá na zem Pravdu. Zmocní se jí samozvaní vůdcové, kteří ji před lidem skryjí, vězní a nakonec vládnou v jejím jménu — pro svůj vlastní zisk. Pravda prchá a s básníkem projde celou zemí. V tomto zevním rámci se kupí obrazy, ve kterých postupně poznáváme tehdejší společnost. Pravda dává básníkovi prohlédnout a vystřízlivět z jeho dosavadních představ o životě. Svět aristokracie i měšťáka je jediným tržištěm, na němž se kupí s Pravdou. Na tomto obchodu se podílejí stejně kněz jako voják, kupec jako politik, vědec nebo právník. Pod rouškou osvěty vykořisťují civilizované země kolonie. Dobročinnost je klam, hesla liberálů o svobodě jsou jenom frázemi. Lid je zneužíván demagogií vůdců a sám neschopen udržet si svou svobodu.

Čechova kritičnost se v této básni projeví nejhluběji v ironickém sebepoznání, že básníkovo nadšení pramení z ideálů, kterých společnost zneužila; ve frázi řečníků, kterou paroduje, poznává pěvec zprofanované myšlenky vlastní. V rozmluvě s Pravdou se ovšem alegorický Básník obhajuje. Jeho sny o kráse a jeho city míří mimo tuto společnost, k budoucímu lidství. Odhazuje však přesto svou lyru a přijímá ji znovu z rukou Pravdy jen proto, aby ji rozehrál drsnými

zvuky obžaloby. Na jeho pravdivé básni však vydělává vlastenecký nakladatel a lháři si ji čtou se slzami smíchu na tváři nad svou ranní kávou. Klam soudobé společnosti i rozpornost umění, které v ní musí žít, odhalil Čech v této veršované satíře jako již podruhé nikdy.

Próza

Kvantitativně značnou část Čechova díla tvoří jeho práce prozaické, které však autor cenil méně než svá díla básnická. Kdežto jako básník vystupoval od počátku pod svým jménem, prózy uveřejňoval pod nejrozmanitějšími pseudonymy, takže teprve díky prvnímu jejich vydání knižnímu, které vyšlo ve čtyřech svazcích v letech 1878 až 1883 pod titulem *Povídky, arabesky a humoresky*, čtenářstvo poznalo autora.

Čechovy prózy mají mnohdy charakter příležitostný; vznikaly jako výplň časopisů, které Čech redigoval; redaktorským trikem bylo do jisté míry i střídání pseudonymů, zdánlivě rozmnožující počet přispěvatelů. Potřeby těchto listů určovaly také látky i formu těchto prací. Převládá v nich konvence, snaha upoutat čtenáře vnějškovou zajímavostí a lehkým, často laciným publicistickým stylem. Jsou to většinou fejetony nebo drobnosti rozsahem i pojetím fejetonu velmi blízké, pro které se u nás podle vzoru Nerudova ustaloval název arabesky.

Přinášejí obvykle nenáročně žánrové obrázky ze života, rozvedené anekdoty, jemně pointované úvahy o věcech důležitých i nedůležitých. Jsou laděny humoristicky, někdy se v nich objevují i aktuální šlehy satirické. Podobně jako Neruda a Hálek zpracovával Čech své barvitě dojmy z cest. Zvláště cesta na Krym a Kavkaz mu poskytla látky k cestopisným obrázkům, drobným črtám i větším pracím beletristickým.

Jiné Čechovy prózy mají ráz vzpomínkový a autobiografický. Je to hlavně *Druhý květ* (částečně v Květech 1893), v němž je zachyceno prostředí básnickových studií a literárních počátků. Méně významné jsou prózy *Kandidát nesmrtelnosti* (Květy 1879), *Ikaros* (Květy 1885), a další, které vesměs ztroskotaly na roztržitěné fabulaci i na nejasném ideovém záměru.

Mezi těmito Čechovými prózami, ve kterých se uplatňuje poznání životní pravdy jen jednotlivými bystrými postřehy, objevují se i práce významnější, řadící se mezi nejlepší díla tehdejší české prózy. Je to zejména rozsáhlá povídka *Jestřáb kontra Hrdlička* (Lumír 1876), čerpající svou látku z prostředí soudního, které Čech poznal za svého působení v advokátní kanceláři. Kreslí dravého lichváře a jeho oběť, lehkomyšlného patrimonialního úředníka, který si osvojil životní styl svých šlechtických pánů, ovšem bez jejich finančních prostředků. Člověk ve společnosti, ovládnuté peněžními vztahy, se stává jen číslem v registratuře právní kanceláře — taková je pointa příběhu.

V Čechových prózách můžeme téměř od počátku sledovat, jak se v nich postupně vytvářela postava, která později vyvrála v nesmrtelný typ Matěje Broučka. Je to figurka pražského maloměšťáka, uspokojeného přízemní existencí, která je přímým protikladem heroických postav Čechových básní. Pan Brouček objevuje se v jeho tvorbě již roku 1886, kdy vychází v Květech pod pseudonymem B. ROUSEK „cestopisná črta“ *Výlet páně Broučkův do měsíce* (Květy 1886). Je to jedna z drobných próz, rozvádějících motivy z jeho současných komických eposů. Autor však poznal, že v této postavě vykryštoval typ, který již dlouho zrál v jeho mysli. Svůj nápad propracoval, zdokonalil a o dvě léta později pod vlastním jménem knižně vydal „satiru“ *Pravý výlet pana Broučka do měsíce* (1888). Známa postavička se tu objevuje již v plné podobě; hmotářský typ obtloustlého buržoazie je s dvojstranným ostřím satirickým uveden mezi „náměsíčné“ umělce a myslitele, kteří svou odtržeností od života a reality parodují některé směry soudobého umění. Vrcholem cyklu „broučkiád“ je pak *Nový epochální výlet pana Broučka tentokrát do XV. století* (1889), který brzy následoval po výletu prvním a který konfrontuje pražského maloměšťáka Čechovy doby s velkou minulostí husitskou.

Zase se setkáváme s blahobytným pražským domácím v jeho oblíbeném útulku na Vikárce, zase tu přebere svou míru, zase romantickou cestou, parodující šablonu fantastických románů, se dostane do neznámého světa, tentokrát do husitské Prahy v předvečer bitvy na Vítkově. O dějinách a husitství má pan Brouček díky svému „encyklopedickému“ vzdělání, vyličenému v prvním výletu, představy asi tak mlhavé jako o životě na Měsíci. Ví něco o Žižkovi, o husitech, o císaři Zikmundovi, o bitvě na Vítkově, ale nemůže už si vzpomenout, kdo vlastně vyhrál, a příčiny velkých bojů jsou mu tak lhostejné jako měsíční poezie. Sv. Čech postupuje jinak než ve výletu prvním. Nekonfrontuje Broučka s jeho vlastními primitivními představami, nýbrž s historicky věrným obrazem dějinné chvíle, do něhož vkládá to, co v něm viděl i cítil on sám. Není tu ovšem také dvojstranné satiry, zasahující vedle pana Broučka i jeho hostitele jako ve výletu na Měsíc. Husitskou Prahu ve slavné chvíli, předcházející a následující velké vítězství nad křižáky, líčí Čech v celé její velikosti a vznešenosti. Jeho líčení bitvy na Vítkově, zejména pak večera před bitvou, patří k nejúchvatnějším obrazům této velké dějinné události v naší literatuře. Komická postava Broučkova tomu nevádí; Broučkova směšnost je tímto vznešeným pozadím ještě podtržena a zdůrazněna. Sv. Čech bohatě využívá humornosti situací, do nichž se dostává pohodlný břichopásek 19. století ve středověkém městě, žijícím napětím velkého zápasu. Jádro satiry však netkví v Broučkově nezvyklosti snášet fyzickou námahu a svízele neznámého prostředí ani v jeho strachu, nýbrž v tom, co básník nejvíce vytýkal svému měšťáckému okolí. Proti přesvědčenosti, opravdovosti, obětavosti a vroucímu, žádného nebezpečí se nelekajícímu vlastenectví husitských hrdinů

je postavena bezzásadovost, přízemní egoismus, neschopnost boje a oběti maloměstáckého Pražana. Ne pro svou nebojovnost a zbabělost dostane se nakonec nešťastný Brouček do nesmiřitelného konfliktu s husity, nýbrž proto, že se vydává jednou za Němce a katolíka, pak za husitského pražana, konečně za táboritu podle toho, za koho pokládá ozbrojené zástupy, mezi něž se nemotorně vmísí. Je konečně předveden před Žižku a tu se v zoufalství přizná, že patří do jiného století. Žižka pak vyslovuje rozsudek, který obsahuje vlastní pointu díla: „Ha, babský strach pomátl tvůj rozum. Šílená jest myšlenka, že by člověk dalekých příštích věků přišel mezi dávné předky své, a kdyby se i mohl státi neslýchaný ten div, — toho bohdá nikdy nebude, abychom takové měli potomky!“

Po tomto díle nedosáhl už Svatopluk Čech v próze větších výsledků. Pokračování výletů pana Broučka na jubilejní výstavu r. 1891 (zařazené do svazku *Pestré cesty po Čechách*, 1891 a 1892) nenabýlo už trvalého významu.

Věštec budoucího lidství — Písně otroka

Téměř ve všech dílech Čechových se řeční a diskutuje. Ozdobným slohem řečnickým promlouvají blouznivci — adamité, revolucionáři v Evropě i Slované na palubě Slavia, řeční Václav z Michalovic na ochozu chrámovém i lešetínský kovář u své kovadliny, dánští poslové, žádající o ruku princezny Dagmary, Rokycana, snažící se obměkčit tvrdost pomsty Žižkovy, připitkem mlynářovým je uzavřena beseda vesničanů „ve stínu lípy“. Všechny tyto vložky Čechových epických básní jsou podobně koncipovány a používají podobných prostředků jako verše lyrické, v nichž básník mluví sám za sebe. Bojovná politická lyrika představuje jeden z vrcholů celého básnického díla Svatopluka Čecha.

Charakteristickým rysem Čechovy lyriky je rétoričnost. Ve všech silných okamžicích své tvorby cítil Čech — snad nejintenzivněji ze všech současníků — dějinný patos společenských proměn a stával se jeho hlasem. Propůjčoval mu hlas rétora a věštce národa, avšak pohnutí, které se ho v těchto chvílích zmocňovalo, mělo velikost, jež překračovala úzkostné obavy demokrata a převážila i vnější ozdobnost jeho verše.

Lyrické sbírky jako samostatné větší celky jsou v díle Čechově méně početné než díla, jejichž osou je epický příběh; vycházejí také v poměrně pozdním údobí básnickovy tvorby. Neznamená to však, že by lyrika tvořila její podřadnou část. Osobitý lyrický živel se uplatňuje bohatě a významně už od počátku, a to nejen v samostatných kratších básních, ale i v díle epickém. V Čechově poezii se některé motivy objevují v různých variacích v průběhu celé tvorby. Zejména motiv bouře a tajemného podzemního dunění, které mají důležitou

úlohu v alegorickém znázornění boje a revoluce, zaznívají z jeho veršů na mnoha místech.

Lyrické sbírky Čechovy vznikají až na sklonku osmdesátých let. Ze starších básní má zvláštní význam prvotina *Bouře* (Alm. čes. studentstva 1869), dále *Žimní noc* (Květy 1879), vyjadřující ve formě snové vize básníkovo vyznání slovanské, konečně obě básně, oslavující práci a věnované přímo dělnictvu; první, pod názvem *Práci*, vyšla r. 1886 v almanachu *Dělnictvo sobě* a byla — podobně jako Lešetínský kovář — z větší části konfiskována, druhá, nazvaná *Bud' práci čest!* (1894), byla napsána k jubileu slavné dělnické hymny jako její volná parafráze.

R. 1887 vycházejí v Nerudových Poetických besedách *Jitřní písně*; tato sbírka reaguje na krizi českého hnutí v těchto letech podobně jako současná politická lyrika Nerudova, Sládkova, Heydukova, Krásnohorské i Vrchlického. Není to celek jednotně komponovaný, spíše volný soubor básní, spojených základní myšlenkou uvědomělého vlastenectví. Básník někdy s nadneseným patosem, jindy v lapidární zkratce vyzývá k národní hrdosti, nadšení a zmužilosti, horuje proti pocitu malosti, poraženectví a nesvornosti, v závěru pak pozdravuje nový vzmach v mládeži.

Stále blízké je nám bojovné odhodlání Čechových vlasteneckých veršů, nepřesvědčivé jsou básníkovo výzvy k jednotě celého národa, Slovanstva a lidstva, přehlížející sociální rozdíly. Pravdivěji než v básních reflexivních působí Čech v prostší formě písňové, kterou kombinuje téměř vždy se složkami rétorickými. Dovede vyslovit obecné myšlenky s naléhavým osobním zaujetím, vyjádřeným hlavně intonací a rytmickým spádem verše.

O rok později vycházejí opět v Nerudových Poetických besedách Čechovy *Nové písně* (1888), do nichž autor zařadil některé své verše starší, rozhojnené řadou čísel nových. Charakter sbírky je obdobný jako v Jitřních písních. Je tu však více básní reflexivních (i osobních zpovědí) než politických písní. Především je pak v sbírce opět motiv „podzemního hlasu“ věstícího revoluci a přivítání „hrdiny budoucnosti“ — dělníka. Nejvýznamnější jsou čtyři básně: *Věřím*, *Svoboda*, *Podzemní hlas* a *Hrdina budoucnosti*. První, *Věřím*, je zpěvem o velké budoucnosti slovanských národů. Druhá, *Svoboda*, je básníkovou obžalobou soudobé společnosti, která se zpronevěřila svým demokratickým ideálům. Zvláště na této básni je patrný rozpor, který prostupuje celou Čechovu tvorbu, její ideovost i formu: Čech poznává lež společnosti, v níž žije, zůstává s ní však spjat svými mlhavými ideály svobody i svou básnickou řečí. Jeho výraz je založen na abstraktním pojmenování, ozdobná bohatost metafor spíše zabraňuje než napomáhá vyjádření pravdivého poznání. Abstraktnost a perifrastičnost Čechova výrazu připomíná liberalistická hesla; jejich vnitřní bezobsažnost si však básník již uvědomuje.

Takový postoj ke skutečnosti byl zábranou i konkrétnějšímu poznání

nové třídní síly, proletariátu, jehož vstup do společenského dění si Čech uvědomuje. *Hrdina budoucnosti* je vykreslen obecně, a báseň právě tam, kde se pokouší načrtnout nové sociální prostředí a typ, je konvenční. Básníková síla je však jinde: v patosu, se kterým předpovídá příchod svobodného lidství a kterým zdůrazňuje určité rysy přicházející proletářské revoluce — její neodbytnost a velikost proměn, jež vyvolá. Pro vyjádření této myšlenky využívá Čech rétorických a zvukových prostředků své poezie. Patos, který vyzněl ve spojení s nepravdivými nebo nejasnými ideály v jeho dosavadní poezii mnohokrát naplano, dostává nyní svůj vnitřní pravdivý obsah. V tomto smyslu vyznívá především báseň *Podzemní hlas*:

Jen ucho skloňte k půdě kolísavé,
jak výš se nese temný hluk a šum,
jak rachot v hlubinách se blíže valí
a vyplnění chystá teskným snům,
kdy společnosti krok se v bezdno sveze,
řád její slétne jako z karet dům,
kdy ortel soudce, anathema kněze
i prosba pěvce hrůzou oněmí,
až prorve meze
ta děsná bouř, jež duní pod zemí.

Proces, v němž si Čech postupně ujasnil nutnost sloučit obraz národního a sociálního boje, vyvrcholil v *Písničkách otroka* (1895). Výjimečný stav nad Prahou a čerstvá vzpomínka na nedávný proces Omladiny vytvářely sbírce nevšední dobový rámeček. Čtyřiatdvacet vydání v době necelých dvou let svědčí o jejím ohromném ohlasu. Ne však pouhá aktuálnost tématu rozhodla o tomto úspěchu. V mezích svých možností dokázal Čech vtisknout této sbírce trvalou platnost ideovou i uměleckou. Verše, které se průhlednými symboly obracely především k tehdejší situaci národní, nabývaly záhy obecnějších sociálních významů a staly se nejživějším odkazem Čechovy tvorby.

Od předchozích sbírek politické lyriky odlišuje *Písničky otroka* ucelená a uvážená kompozice; vytvářejí celek, který obsahuje i epizodu výpravnou, takže se svou koncepcí blíží některým Čechovým skladbám epickým, např. Lešetínskému kováři. Sbírka je uvedena rámcovým obrazem shromáždění otroků kdesi v koloniích, kde pěvec, jeden z otroků, zpívá své zpěvy. Jeho písničky jsou rozděleny ve dvě řady obsáhlou vložkou epického příběhu lásky dvou uprchlých otroků a jejího tragického zakončení. V části první je středem obraz otroka, demoralizovaného nesvobodou a podřizujícího se s pokorou krutému pánovi; verše jsou projevem vášnivého protestu proti otrockému duchu. Druhá série básní vítá otroka mladého, který projevuje vůli se vzepřít.

Verše vrcholí nadějí do budoucnosti a opět motivem podzemního dunění, bouře, jež věští blížící se revoluci. Obžaloba otrockého ducha, výzva k vzpouře, k níž se spojí otroci celého světa, aby skoncovali se jhem národním i třídním, a konečně apoteóza volného člověka — všechny tyto velké myšlenky jsou v písních Pěvce otroků ozřejmovány nejrůznějšími způsoby. Výzvy a obžaloby střídají se s parafrází ukolébavky, modlitby nebo s rapsodickým zpěvem a věštbou; otroctví je ukázáno a odsouzeno v nejrůznějších, byť převážně jen v obecných životních situacích. Aby Čech vyjádřil své téma mnohotvárně, užívá i rozmanitých strof, rytmu, zvukomalby a intonace. Podtrhuje tak měnící se obsah a tón jednotlivých Pěvcových písní.

Proti bohatému a básnicky účinnému využití zvukových složek verše působí jako kontrast mlhavá symboličnost a stereotypnost v básnickém pojmenování; častá jsou i klišé, abstraktní obrazy, které představu otroků i jejich barda znejasňují. Vyznamová neurčitost sbírky způsobovala, že se o její ideový smysl vedly polemiky, zdůrazňující jednostranně buď nacionální, nebo sociální interpretaci. Charakter básnického vyjádření v Písních otroka ukazuje opět k Čechovu postoji: básník teprve tuší, nikoli poznává novou sociální sílu, která změní společnost. Podnes však působí naléhavost jeho burcu-
jících veršů, koncentrujících silné napětí básnickovy vůle po pravdě, jeho nad-
šení a citu:

Protož nechať v temnu vůkol bičem vládne hrubá pěst,
každý v srdci věrně chovej budoucnosti blahou zvěst,
všechny mysli sdružuj pevně jedné velké snahy svaz,
všechny síly sbírejte se, až je k činu svolá čas,
pobratří se lidstvo volné, klesnou pouta otroků
a též prapor náš, ó bratři, zavlá v jasném vysoku.

Po této sbírce se Čech uzavírá do sebe. Odmítá oficiální pocty, které jsou mu nabízeny, na několik let se dokonce uchyluje z Prahy na venkov. Již na prahu devadesátých let se ve svých dílech vracel k vzpomínkám na své dětství a mládí (Václav Živsa, Druhý květ); nyní píše knihu lyrických osobních zpo-
vědí *Modlitby k Neznámému* (1896). Panteistická filosofie střídá se v nich s vidi-
nami bouře i s básnickovými obavami o osud revoluce, s jeho reflexemi o proti-
kladu násilí a humanity. K těmto úvahám se organicky druží i poslední
dokončená práce, reflexivní cyklus *Do světa širého* (Květy 1908), ve kterém se
Čech snaží odpovědět na současné problémy. V rozmluvě jednotlivých hlasů
odsuzuje postupně různé projevy společenského útisku: ukazuje na nesvo-
bodu ženy, hlavně však opět na svého „hrdinu budoucnosti“. Vrací se přitom
ke své tezi o převaze nekrvavé humanity nad násilím; oslavuje spíše sbratření
svobodných národů než boj za svobodu, který byl ideou Písní otroka.

Významnou básnickou sbírkou Čechovy pozdní tvorby je písňový cyklus *Sekáči* (Květy 1903). Autor se snaží vystihnout rozmanité lidové charaktery a jejich postoj k životu. Tím se dostává k odhalení třídních rozporů na vesnici: mezi zemědělskými dělníky a statkářem hrozí otevřený konflikt. Je opět předznamenáním jiné, mohutnější bouře, jejíž obraz Čech líčí v přírodě. Ačkoliv je sbírka především oslavou práce, vyslovuje v závěru přesvědčení o změně života pracujících:

bouř dělných dlaní vítězstvím je jista,
svým právem ubíjeným tisíc let
ve věku světla opanuje svět.

Torzem zůstala široce založená skladba nazvaná *Step* (Květy 1908), v níž Čech shrnul své názory na Slovanstvo a pokusil se pochopit jeho soudobé otázky. Báseň reaguje na ruskou revoluci roku 1905. Ačkoliv se Čech nezbavil svých obav z hrůz sociální revoluce, přece vítá „čerstvý dech z té divé bouře Východu“, a dává své představě slovanství nový, podnes živý smysl. Vůle pochopit proměny společenského dění a prověřovat jimi vždy znovu své ideály, vytvářela velikost Čechovy osobnosti a vtiskovala aktuálnost myšlenkové náplni jeho díla. Když Svatopluk Čech zemřel (23. února 1908), stal se jeho pohřeb na Vyšehrad, při němž se spontánně projevila účast širokých lidových mas, svědectvím, že jeho dílo přes změněnou situaci neztratilo svou sílu.

Spisy Sv. Čecha vycházely v letech 1899—1910 (u Topiče, 30 sv., z nichž prvních 10 uspořádal Sv. Čech, další Ferd. Strejček). — Výbor z básní redigoval V. Závada (1960, s předmluvou V. Stejskala). V NK vyšly Písňe otroka a jiné básně (1952, s doslovem K. Krejčího) a Nový epochální výlet pana Broučka tentokrát do 15. stol. (1950, s doslovem K. Krejčího).

Výběr z korespondence z let 1895—1908 připojil K. Novotný ke spisku *Básník mezi lidmi* (1912); J. Voborník publikoval *Sedm dopisů S. Č.* (Sborník prací věnovaných J. Máchalovi 1925); roku 1932 vyšla ročenka *Chudým dětem*, věnovaná Sv. Čechovi; dopisy Sv. Čecha rodičům vydal Ferd. Strejček (1946); korespondence K. V. Rais — Sv. Čech vyšla v roce 1959 (PNP).

Kromě kritických statí Nerudových, Vrchlického (Nové studie a podobizny, 1897), El. Krásnohorské (Výbor z díla, II. 1956) a Šaldových (Duše a dílo, 1913) k poznání díla Sv. Čecha přispívají studie J. Voborníka (Světlozor 1893 a Osvěta 1906). — Zd. Nejedlý psal o Sv. Čechovi roku 1908 a 1915 (v časopisech Den; Smetana; knižně O literatuře, 1953).

Díličními problémy tvorby Sv. Čecha se zabýval K. Krejčí (Vztahy Sv. Čecha k Rusku, Č. lit. 1955) a B. Beneš (O lidové pohádce v poezii Sv. Čecha, Český lid 1954). O syntetický obraz Sv. Čecha se pokusil M. Sedloň (Nový život 1951).

Z knižních prací monografie V. Flajšhanse (Sv. Čech, dílo a člověk, 1906) přináší první bibliografii (zpravovala ji J. Flajšhansová); biograficky zaměřeny jsou knihy Ferd. Strejčka (O Sv. Čechovi, 1908; Brno, 1946); Jar. Vlček psal o Dagmarě (1913); v letech 1921—23 vyšly první dva díly monografie A. Nováka; sborník Sv. Čechovi (1946) shrnuje studie o životě i díle, ukázky z korespondence a bibliografii prací o autorovi (V. Bitnar); roku 1949 práce K. Poláka O Sv. Čechovi, roku 1952 studie K. Krejčího Sv. Čech a Matěj Brouček pražský měšťan. — O přehledný výklad díla Sv. Čecha se pokusil L. S. Kiškin (Sv. Čech, očerka žizni i tvorčestva, Moskva 1959).